

Od jakich zagadnień, chronologicznie rzecz ujmując, należałoby rozpocząć „ojczyste spory”, które występują w nazwie naszego przedmiotu? Podstawa programowa jednoznacznie wskazuje, że należy uwzględnić *konceptcje polityczne władców z dynastii piastowskiej*. Jednak celowe byłoby odwołanie się również do tych zagadnień, które dotyczą hipotez związanych z początkami lub nawet (prapoczątkami) naszych dziejów.

Droga do Panteonu

– spory o nasze początki

Stanisław Zajac
Otwock

Uzasadnieniem takiej decyzji może być zapis w komentarzu do podstawy programowej. Jej autorzy dopuszczają znaczną swobodę w praktyce edukacyjnej. Stwierdzają: *Nie rozstrzygamy przy tym, ile czasu nauczyciel ma poświęcić na realizację poszczególnych zestawów zagadnień. Może relatywnie więcej czasu poświęcić realizacji wątku „Ojczysty Panteon i ojczyste spory”*. Dalej szansa na tę swobodę zostaje jeszcze dobitniej zaakcentowana: *zawsze to nauczyciel decyduje, ile czasu poświęcić poszczególnym tematom – które zasygnalizować, a które dogłębnie omówić*. Oczywiście czasownik *omówić* nie jest najbardziej trafny i należy uznać, że wyraża on skrót myślowy. Wszak w nauczaniu naszego przedmiotu należałoby unikać werbalizmu. Nie trzeba też przekonywać do tego, że nauczyciel, poruszając się w elastycznych granicach wynikających z podstawy programowej, powinien uwzględniać predyspozycje i zainteresowania uczniów. Podczas obrad Komisji Dydaktycznej przy Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Historycznego (16 listopada 2013 roku) wypowiada-

Czy tak mogli wyglądać Popiel i Piast? Oczywiście – zwłaszcza że zupełnie nie wiemy... jak wyglądali!

no się na temat doświadczeń po pierwszych miesiącach realizacji przedmiotu *Historia i społeczeństwo. Dziedzictwo epok*. Wypowiedzi nauczycieli i dydaktyków były – najogólniej rzecz ujmując – bardzo ambiwalentne. Potwierdziły one przekonanie o tym, że celowe jest uwzględnienie zróżnicowanych ujęć problematyki występującej w naszym przedmiocie.

Poniższe zagadnienia są próbą odpowiedzi na to wyzwanie. Mogą być uwzględnione w różnym stopniu uszczegółowienia. Dają nauczy-

cielowi możliwość wyboru i modyfikacji. Natomiast nie powinno być wątpliwości co do tego, że zdołają zainteresować wielu spośród tych uczniów, którzy kończą spotkanie ze szkolną edukacją historyczną.

Skąd nasz ród?

Zagadnienie to dotyczy sporów o praojczyznę Słowian. Zostało ono zasygnalizowane w jednym z ostatnich numerów „Wiadomości Historycznych”, w którym podano też aktualną literaturę przedmiotu¹. Zagadnienie etnogenezy Słowian występuje w wielu innych dostępnych publikacjach, które warto wskazać zainteresowanym uczniom. Do publikacji tych należą: syntetyczne ujęcie w pracy Andrzeja Buki², bardziej uszczegółowione, ale przystępnie napisane wyjaśnienia Artura Błazejewskiego³, sugestywny esej, którego autorem jest Zdzisław Skrok⁴.

Dominującą metodą prowadzenia zajęć powinna być rozmowa nauczająca z elementami dyskusji, do której wprowadzeniem może być też referat uczniowski opracowany na podstawie którejś z powyżej wskazanych publikacji.

Podczas zajęć warto uwzględnić następujące elementy:

- Przypomnienie dystansu cywilizacyjnego między ziemiami nad

¹ M. Wilczyński, *Czy istnieje starożytny panteon ojczysty Polaków?*, „Wiadomości Historyczne” 2013, nr 4, s. 5.

² A. Buko, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia – hipotezy – interpretacje*, Warszawa 2006, s. 65–70.

³ A. Błazejewski, *Starożytni Słowianie*, Wrocław 2007, s. 10–21.

⁴ Z. Skrok, *Słowiańska moc, czyli o niezwykłym wkroczeniu naszych przodków na europejską arenę*, Warszawa 2006, s. 21–28.

Wisłą i Odrą a antycznym światem śródziemnomorskim (z wykorzystaniem mapy cesarstwa rzymskiego, która ukazuje też „barbarzyńską” Europę).

- Przypomnienie głównych języków słowiańskich we współczesnej Europie (ewentualnie z wykorzystaniem mapy politycznej Europy).
- Określenie przesłanek i przyczyn trudności w ustaleniu praojczyzny Słowian (wskazanie na nieliczne i zdawkowe źródła pisane, ustalenia archeologiczne i hipotezy językoznawcze).
- Rozbieżności wśród badaczy: praojczyzna Słowian w dorzeczu Wisły i Odry czy nad Prypecią i środkowym Dnieprem? Nauczyciel powinien rozważyć, czy w pracy z danym zespołem uczniów celowe jest wprowadzenie terminów *autochtoni* oraz *alochtoni*.
- Krótkie wypowiedzi lub dyskusja uczniów: *Dlaczego spór związany z praojczyzną Słowian, choć dotyczy bardzo odległych czasów, budził kontrowersje nie tylko w kręgu badaczy przeszłości? Czy dziś ten spór ma znaczenie?*

Piastowskie początki

Zagadnienie to dotyczy różnych hipotez związanych z interpretacją podania Galla Anonima o początkach dynastii piastowskiej. Było ono analizowane przez wiele pokoleń historyków. Stało się inspiracją do powstania utworów literackich, z których największą popularnością cieszyła się powieść Józefa Ignacego Kraszewskiego *Stara baśń*. Na podstawie tego dzieła Jerzy Hoffman zrealizował film o bardziej rozbudowanym tytule: *Stara baśń. Kiedy słońce było bogiem*. Należy jednak pamiętać o tym, że u Kraszewskiego Popiel przedstawiony jest jako czarny charakter (truciciel swoich stryjów). Autor zaczerpnął ten motyw z kroniki Wincentego Kadłubka, a nie z Galla Anonima.

W podstawie programowej przedmiotu *Historia i społeczeństwo. Dziedzictwo epok* (na II etapie edukacyjnym, czyli w klasach IV–VI

Mysia Wieża. Według powszechnej legendy to właśnie tam myszy miały dopaść okrutnego Popiela. Jest tylko jeden szczegół - Mysia Wieża to pozostałości zamku w Kruszwicy wzniesionego za Kazimierza Wielkiego w roku 1350 !

szkoły podstawowej) zawarte jest wymaganie: *Uczeń opowiada legendy o Piaście i Popiele [...], a także rozpoznaje cechy charakterystyczne legendy*. Ze względu na sugestywność fabuły, a także jej obecność w kulturze masowej imiona tych postaci i niektóre okoliczności z nimi związane uczniowie mogą więc pamiętać.

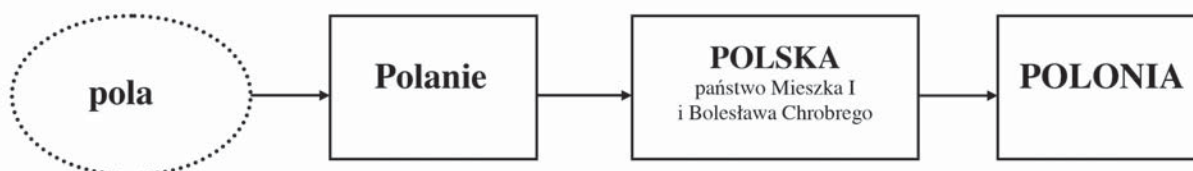
Dominującą metodą prowadzenia zajęć powinna być analiza tekstu źródłowego dokonywana przez uczniów pod kierunkiem nauczyciela. Kronika Galla Anonima ukazała się w wielu wydaniach, a fragment dotyczący początków dynastii piastowskiej zamieszczony został w różnych zbiorach tekstów źródłowych. W celu uatrakcyjnienia zajęć można wykorzystać wybrane teksty kultury dotyczące tej problematyki, zwłaszcza reprodukcję obrazu *Pielgrzymi u Piasta* (autor – Korneli Szlegel) lub ilustracje Michała Andriollego do po-

wieści *Stara baśń*.

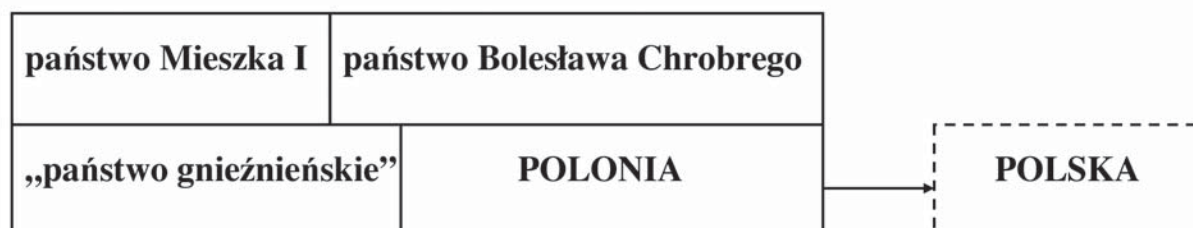
Pracę ze źródłem należy rozpocząć od określenia dystansu, jaki dzieli czas spisania kroniki od czasu opisywanych wydarzeń. Okres ten wynosi ponad 200 lat. Cofnięcie się o trzy generacje (od historycznie potwierdzonych rządów Mieszka) sugeruje, że objęcie władzy przez Siemowita nastąpiłoby pod koniec drugiej połowy IX wieku. Czy ustna tradycja mogła przekazać informacje sprzed tak wielu lat? Aby właściwie ukierunkować pracę uczniów, nauczyciel powinien znać różne etapy interpretowania relacji Galla Anonima przez historyków. Duży wpływ na tę interpretację miały ustalenia archeologów dotyczące czasu wybudowania grodu w Gnieźnie. Tradycyjnie przyjmowano, że gród mógł istnieć już w VIII wieku. Najnowsze badania wskazują, że został wybudowany dopiero ok. 940 roku.

Sekwencje nazw dotyczących początków państwa polskiego

a) Ujęcie tradycyjne

b) Nowe ujęcie

ok. 1000 r.

Kilka z istotniejszych hipotez, które dotyczą piastowskich początków, zostało omówionych poniżej:

- Tadeusz Wojciechowski uznał imię *Piast* za skróconą formę nazwy *piastun*. Nazwa ta miała odnosić się do nadwornego urzędnika, którego jednym z obowiązków było wychowanie książęcych dzieci. Interpretację tę zakwestionował już m.in. Aleksander Brückner. Badacz uważał, że imię *Piast* pochodziło od pospolitego tłuczka (*piasty*) i było chłopskim przezwiskiem dodanym do archaicznego podania. Również pozostałe imiona uznał za późniejszy dodatek. Podanie miało początkowo być jedynie baśnią, która: *uzasadniała i polecała najważniejszą cnotę słowiańską – gościnność*⁵.
- „Piastunowa” interpretacja okazała się jednak bardzo żywotna. W znacznej mierze stało się to za sprawą wielokrotnie wznawianej książki Pawła Jasienicy *Polska Piastów*. Autor ten sugestywnie przedstawił analogię między polańskim „piastunem”

a majordomusem w królestwie Franków, czyli w konsekwencji – podobny mechanizm objęcia władzy przez Karolingów (po odsunięciu ostatniego Merowinga) i Piastów (po odsunięciu Popiela). Odwołując się do tej analogii, Paweł Jasienica przekonywał: *wypada zaufać Gallowi...* W ostatnim wydaniu *Polski Piastów* zamieszczony został wstęp, którego autor – Marek Barański – zasygnalizował zmianę poglądów naukowych na temat początków państwa polskiego, zwłaszcza nowej chronologii powstania grodu w Gnieźnie⁶.

- Erudycyjnej analizy podania dokonał Henryk Łowmiański w monumentalnej pracy *Początki Polski*. Badacz ten uznał, że: *z relacji Galla należy wyselekcjonować te elementy, które noszą charakter najbardziej wiarygodny i znajdują potwierdzenie w kontekście historycznym*⁷. Skonstruował szczegółową hipotezę: Siemowit, mając poparcie wiecu, objął władzę; zapoczątkował nową dynastię,

a Popiel zginął w Ostrowie Lednickim (gdyż zapewne do tego grodu miał odnosić się wyraz *wyspa*). Henryk Łowmiański uznał natomiast, że postacie *Piasta* i *Rzepki* zostały sztucznie wplecione do podania. Zgodnie z tym założeniem *należałoby Piasta całkowicie wyeliminować z dziejów polskiej dynastii*. Objęcie władzy przez Siemowita miało łączyć się ze zmianą sposobu rządzenia. Popiel zapewne rządził zbyt samowładnie, z kolei założyciel nowej dynastii liczył się z miejscowymi czynnikami społecznymi⁸.

- W 1986 roku ukazała się wnikliwa praca Jacka Banaszkiewicza, który relację Galla odniósł do szerokiego tła podań dynastycznych. Wykazał, że wśród wielu ludów występował motyw władcy-rolnika. Uznał, że imię legendarnego założyciela polskiej dynastii (w łacińskim oryginale *Patz*) należy łączyć ze słowiańskim terminem *pasti*, od którego pochodziły słowa *pastwić* (karmić, żywić) oraz *państwa*.

⁵ A. Brückner, *Dzieje kultury polskiej*, t. 1, Warszawa 1957, s. 154.

⁶ M.K. Barański, *Wstęp* [w:] P. Jasienica, *Polska Piastów*, Warszawa 2007, s. VII–VIII.

⁷ H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 5, Warszawa 1973, s. 458.

⁸ Tamże, s. 462.

W tym kontekście istotne jest też imię Rzepki. W naszej części Europy rzepa była jedną z podstawowych roślin jadalnych. Jacek Banaszkiewicz podał liczne argumenty uzasadniające tezę, że imiona, które wymienił Gall, nie odnosiły się do postaci historycznych. Symbolizowały natomiast trzy podstawowe funkcje wyznaczające ład społeczny wśród ludów indoeuropejskich⁹. Uznał, że podanie – powtórzone przez kronikarza, który nie rozumiał wielu zakonodawczych informacji – powstało zapewne dopiero w połowie XI wieku¹⁰.

- Nie wszyscy badacze zgadzają się z interpretacją, którą przedstawił J. Banaszkiewicz. Wymowne pod tym względem jest stwierdzenie Marka Barańskiego (w pracy wydanej w 2006 roku): *Obecnie najczęściej uznaje się Piasta za postać legendarną, natomiast jego kolejnych następców – za realnie istniejących przodków Mieszka I*¹¹. Ważnym argumentem uzasadniającym takie przypuszczenie jest fakt, że Gall nie napisał nic konkretnego o działalności Siemowita, Leszka i Siemomysła. Zapewne powtórzył właśnie tylko to, co przetrwało z odległej tradycji. Sam kronikarz – zdaniem M. Barańskiego – mówił o dwóch wymiarach swojej opowieści: mitycznym (dotyczącym Piasta i Rzepki) i historycznym (od objęcia władzy przez Siemowita). Granicę między tymi wymiara-

mi określa sformułowanie: *lecz dajmy pokój rozpamiętywaniu dziejów ludzi, których wspomnienie zaginęło w niepamięci wieków*...¹²

W podsumowaniu pracy ze źródłem warto uwzględnić stwierdzenie sformułowane przez Gerarda Labudę: *Legenda, jeśli nie mówi prawdy o czasach, o których prawi, mówi wiele o ludziach i czasach, które legendę tworzyły i rozwijały*¹³.

Od kiedy Polska?

Zagadnienie to dotyczy sporów o pochodzenie nazwy *Polska*. Do niedawna kwestia ta zdawała się nie budzić wątpliwości, a etymologię nazwy *Polska* tradycyjnie wywodzono od plemienia Polan. Stwierdzenie wynikające z tej interpretacji zostało przedstawione w poprzednim numerze „Wiadomości Historycznych”: *O Polanach, od których nazwy pochodzi łacińska nazwa kraju „Polonia”, informują przekazy [...] z przełomu X i XI wieku*¹⁴. Jednak w ostatnich latach jest ona poddawana pod dyskusję. Istotny wpływ na tę zmianę miały publikacje Przemysława Urbańczyka, zwłaszcza praca *Trudne początki Polski*.

Badacz ten zakwestionował istnienie plemienia Polan. Argumentował: *etnonim „Poloni”, „Polani” [...] pojawia się jednocześnie z nazwą „Polonia”, „Polania” [...] dopiero ok. 1000 r. i odnoszenie go do czasów „plemiennych” nie ma podstaw źródłowych*¹⁵. Przemysław Urbańczyk uznał, że nazwa *Poloni*

(*Polani*) nie oznaczała plemienia Polan, ale wspólnotę polityczną, wszystkich poddanych Bolesława Chrobrego. Według tej koncepcji kolejność pojawiania się nazw była następująca: najpierw *Polonia*, a później *Polani*¹⁶.

Warto poznać uczniów z przesłankami zgłaszanych wątpliwości. Dominującą metodą pracy powinna być rozmowa nauczająca z elementami wykładu. Możemy także odwołać się do tekstów źródłowych: relacji Ibrahima Ibn Jakuba oraz *Dagome iudex*. Uczniowie powinni zwrócić uwagę na to, jak w przywołanych tekstach określone jest państwo Mieszka I. Kolejnym źródłem może być moneta Bolesława Chrobrego, na której widnieje napis: PRINCE[P]S POLONIE.

Do ogólnego zobrazowania istoty sporu warto wykorzystać schemat zamieszczony na poprzedniej stronie.

Opracowanie własne

Jak wspomniałem na początku, proponowane zagadnienia wykraczają poza skonkretyzowane wymagania zawarte w podstawie programowej. Można je wzbogacić i ukazać w szerszym kontekście. Powinny jednak być omówione wtedy, gdy nauczyciel zaplanuje realizację wszystkich treści z podstawy programowej. Uwzględnienie tych ciekawych i kształcących zagadnień nie powinno odbywać się kosztem przemilczenia lub zmarginalizowania sporów, które dotyczą późniejszych okresów naszej historii.

⁹ J. Banaszkiewicz, *Podanie o Piaście i Popielu. Studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*, Warszawa 1986, s. 102–104.

¹⁰ Tamże, s. 113.

¹¹ M.K. Barański, *Dynastia Piastów w Polsce*, Warszawa 2006, s. 21.

¹² Tamże, s. 22.

¹³ G. Labuda, *Źródła, sagi i legendy do najdawniejszych dziejów Polski*, Warszawa 1960, s. 9.

¹⁴ H. Kócka-Krenz, *Początki państwa polskiego*, „Wiadomości Historyczne” 2013, nr 6, s. 16.

¹⁵ P. Urbańczyk, *Trudne początki Polski*, Warszawa 2008, s. 89.

¹⁶ Tamże, s. 360.